

75

Gemerts Heem

nummer 3 herfst 2016

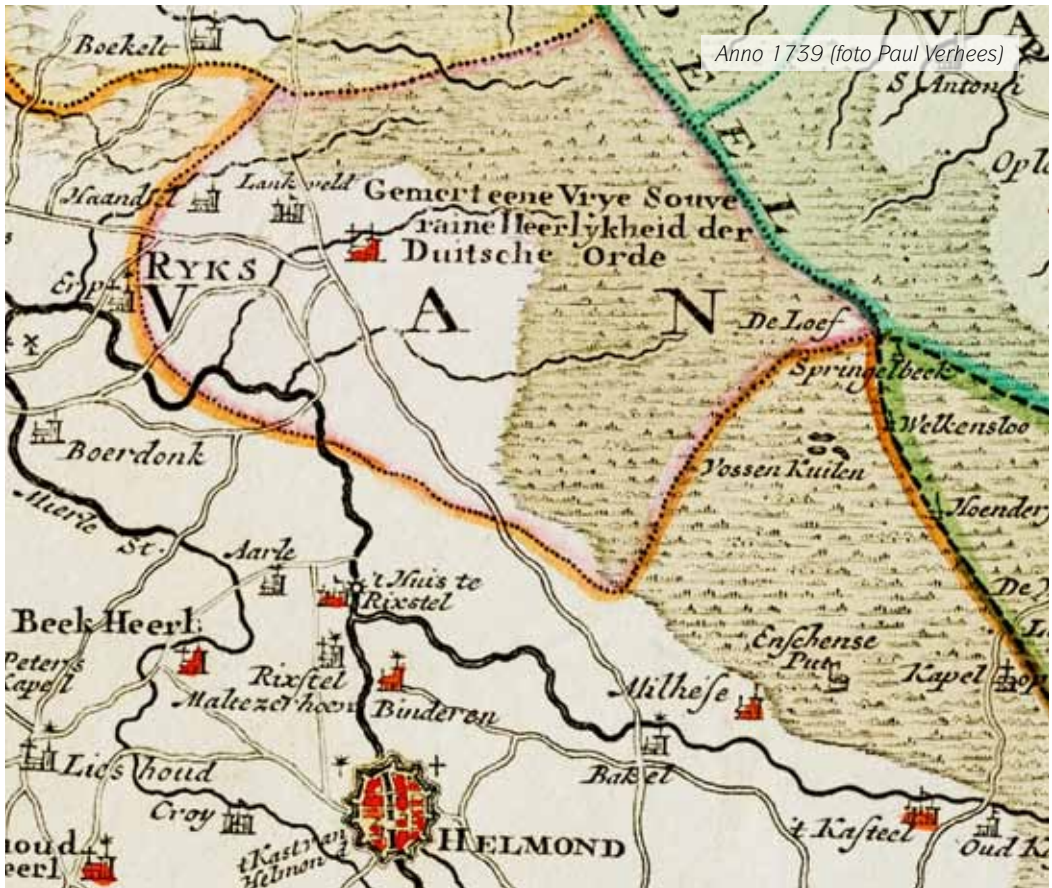

Inhoudsopgave

Stichting Gemert Vrijstaat: waarom en hoe?	1
1. Pelikaan: bloeddonor in 'De Straat'	5
2. Een folly van niveau, door een overheid gewild	6
3. Vorsten van Gemert	8
4. Heilige Losbol symbool van Gemertse apartheid	9
5. Gangen krijgen namen met cachet	10
6. Lettertype 'De Vrijstaat'	11
7. Huisnamen: van 'Stal van Mordicus' tot 'Hofgoet'	11
8. Veertig oude ansichten	12
9. Nog meer geveltaal	13
10. Noë sterft in Gemert op de Ark	15
11. Heilige Boontjes in de Bonengang	16
12. Elisabeth (weer) van Gemert	19
13. Rochus van de Wereldwinkel	19
14. Eeuwige student	21
15. Sint-Severus met duif en kanarie in de Weversstraat	22
16. Michaël van de Pandelaar	24
17. Alle Gemertenaren stammen af van Karel de Grote	25
18. Hooghuispaal anno 1330	26
19. Archieftuin met zerk van vlegelcommandeur	27
20. Residentie op tafel en gijzelstenen in plaveisel	28
21. Edelman Rutger van Gemert 'stichter' van Commanderiej	30
22. Tenslotte	33
Oorkonde uit 1271, archiefstuk van het jaar!	
Vorstelijke aanwijzing van Gemert Vorstendom!	39

Auteur: Ad Otten

Met dank aan: Peter van den Elsen, Rob de Haas, Foto Expressie Groep Gemert [FEGG]

Ad Otten staatssecretaris

10 Jaar stichting 'GEMERT VRIJSTAAT'

een zelfstandige financieel onafhankelijke werkgroep van
Heemkundekring 'De Kommanderij Gemert' te Gemert

Dit jaar viert de Gemertse heemkundekring het 75-jarig bestaan en in dit jaar kan de kring ook terugzien op het tienjarig bestaan van Stichting Gemert Vrijstaat. Dit Gemerts Heem is bijna

in zijn geheel gewijd aan de activiteit van deze bijzondere werkgroep en wordt afgesloten met de verrassende uitkomst van het eerste deel van een historisch onderzoek naar de precieze status

van Gemert dat meteen ook de vraag oproept of 'Gemert Vrijstaat' niet moet veranderen in 'Gemert Vorstendom'.

Stichting Gemert Vrijstaat - Waarom en hoe?

Het is in het voorjaar 2005 dat in 'de wandelingen' van het gemeentehuis te beluisteren valt dat de gemeente financieel misschien wel een bijdrage wil leveren bij het verwezenlijken van aansprekende cultuurhistorische 'verbeeldingen' op publiek en openbaar terrein die verwijzen naar de bijzondere geschiedenis van Gemert. De vroegere 'status aparte' van de commanderij is met name door het vanuit de heemkundekring verrichte historisch onderzoek al enige decennia in den lande algemeen gekend. Bij de vestiging in Gemert van een eigen gemeentearchief (1977) gaf het rijksarchief te kennen zelf het beheer te willen houden over 'ons' commanderije-archief omdat *'gelet op de over de Gemertse soevereiniteit gevoerde processen met Den Haag'* dat archief van nationaal belang werd geacht. Van nationaal belang toe maar! Maar het intrigeerde. En wordt het niet nóg intrigerender wanneer je bedenkt dat Den Haag jaren en jaren achtereen die vanuit Gemert aangespannen processen traineerde en traineerde en uiteindelijk verloor...

In 2005 vragen de latere oprichters van Stichting Gemert Vrijstaat zich hardop af, of het de gemeente niet geboden is om die aparte vroegere status in het dorpsbeeld wat sterker tot uiting te laten komen? In de Franse Tijd is het vrije Gemert als oorlogsbuit 'uitverkocht en uitgebeend' ten behoeve van de schatkisten van eerst het Franse keizerrijk, daarna de Bataafse

Republiek, het Koninkrijk Holland en uiteindelijk het Koninkrijk der Nederlanden. Het betreft de confiscatie en verkoop van alle bezit van de Commanderij waaronder kasteel, molens, een twintigtal grote hoeves en zelfs de aan de gemeente verpachte gemene gronden, die elders overal gemeentegrond worden maar niet in Gemert. Hier moet er 70 jaar voor worden geprocedeerd en dan krijgt de gemeente nog niet wat ze toekomt. Gemert verarmt in de negentiende eeuw en de bevolking - in 1800 nog bijna zo volkrijk als Helmond en Eindhoven samen - loopt terug. Pas in de twintigste eeuw verandert dat wanneer woon-werkverkeer mogelijk wordt met de intussen aan spoor- en waterwegen gelegen nieuwe industrieën van genoemde steden. Door een grote dorpsbrand en een daaropvolgende periode van 150 jaar verarming is in Gemert veel van de oude historische uitstraling verdwenen. Maar toch is meer bewaard dan zo op het eerste oog zichtbaar. Een voorbeeld dat iedereen aanspreekt is de recentelijk met zoveel gemeentelijk lef aangepakte metamorfose van het Ridderplein. En het kasteel - de residentie van de vroegere Vrijheer van Gemert én die van het gerecht en het landsbestuur van weleer - hoefde niet langer verstopt te blijven achter een dubbele rij sparrenbomen. Het is nu een decor dat iets zegt over de grandeur van de verleden tijd maar ook over de toekomst... Toch?

In 2005 vindt ene Stichting Gemert Vrijstaat-in-oprichting de bijzondere historie van Gemert maar magertjes uit de verf komen. Zij wil daar verandering in brengen met projecten gevel- en straattaal. En het gemeentebestuur die ziet dat wel zitten. *"Het verantwoord versterken en accentueren van de historische identiteit van Gemert"* is de doelstelling. Initiatiefnemers zijn

'Vrijstaat' laat het gemeentehuis kleur bekennen.

voorop, zonder eigentijdse vormgeving uit te sluiten. Ter verwezenlijking van de doelstelling is het zaak doelgericht te zoeken naar samenwerking en medewerking met overheid, monumentenzorg, kunstenaars en vormgevers, en last but not least particuliere eigenaren.

Ad Otten, hoofdredacteur van de uitgaven van de heemkundekring, en Toon Grassens, tot in alle uithoeken van ons land bekend als beeldend kunstenaar. Ad zal zorgen voor de historische verantwoording en Toon staat garant voor de praktische uitvoerbaarheid en esthetische vormgeving. Beide met pensioen maar nog niet uitgewerkt. Opereren onder de vlag van de heemkundekring is van meet af aan de opzet. Wel als zelfstandige werkgroep met een eigen penningmeester (Ad de Rooij). Frans Sanders en Egi Roijackers, uit de boezem van de heemkundekring treden toe tot het stichtingsbestuur evenals Piet Delisse, net teruggetreden als provinciebestuurder van de congregatie van de Heilige Geest op het kasteel. Ton Thelen en gemeentearchivaris Anette de Lange zijn adviseurs. Iedereen pro Deo.

De ambitie is duidelijk. Kunst, cultuur en historie verbinden. Creatieve en wisselende keuzes van ontwerp. Met beeldende kunst en 'projecten geveltaal', die maatschappelijk breed gedragen worden, de belevingskwaliteit van de ruimtelijke omgeving verrijken. Historische kennis direct 'vertalen' in beeld en vorm. Reconstructie, restauratie en/of reproductie staan daarbij

Bij menig project kan er op gerekend worden dat betrokkenen een bijdrage willen leveren. De eerste contacten zijn positief.

De gemeente om medewerking en ondersteuning gevraagd stelt uit een (Europees) potje van 'de reconstructie' in de zomer van 2005 een proefbudget van 5000 euro ter beschikking waarmee 'het initiatief' zich mag bewijzen. Een gouden Pelikaan zal het worden waarvan de Gemertse geschiedkundige achtergrond terugvoert naar het jaar 1270.

Op 9 november 2005 wordt de 'Stichting Gemert Vrijstaat' officieel verleden bij notaris Hans Beks. *"Over notariskosten hoeft de stichting zich geen zorgen te maken!"* Drie weken later geeft Ad Otten in een stampvolle grote zaal van het kasteel een lezing over de historische Gemert Vrijstaat en licht daarna met het stichtingsbestuur de plannen toe. Iedereen enthousiast. Ook de media. Nog enkele jaren zal de lijst van projectideeën blijven aangroeien zodat gedurende de hele looptijd een keuze uit projecten kan worden gemaakt waarvoor iedereen warm loopt. Ziet iemand het niet zitten dan wordt gekozen

voor een ander project. Frans Sanders, Piet Delisse en Toon Grassens treden in 2009 uit het bestuur en worden opgevolgd door Ton Thelen, Carin Gerrits en beeldend kunstenaar Hub Clerx, terwijl Toon Grassens aanblijft als adviseur.

Eind 2015, na tien jaar Gemert Vrijstaat, zijn zo'n 185 (grote en kleine) projecten gerealiseerd die uit het straatbeeld van Gemert niet meer zijn weg te denken. Denk maar aan de Pelikaan, heilige Losbol, 't mysterie van de heilige boontjes in de Bonengang, de ark van Noë, veertig wissellijsten in het centrum, de aartsengel Michaël in de Pandelaarschool, zo'n honderd huis- en gangnaamborden, de weverspatroon Sint Severus

en een joekel van een schietspoel in de Weversstraat, een heuse portrettengalerij van Gemertse vorsten in de Latijnse School, en niet te vergeten de mobiele edelman Rutger van Gemert, de middeleeuwse grondlegger van de minivrijstaat die zich almaar sterker begint te bewijzen als een heus minivorstendom dat in het verleden minstens zes eeuwen heeft bestaan, enzovoort enzovoort. En... het zal niemand verbazen: de stichting heeft nog steeds plannen.

In het hiernavolgende wordt in tweeëntwintig hoofdstukjes de werkzaamheid van Gemert Vrijstaat in de afgelopen tien jaar uit de doeken gedaan.

Bestuur en adviseurs van Stichting Gemert Vrijstaat rond edelman Rutger van Gemert de eigenlijke fundator van de Vrijstaat. Vlnr Toon Grassens, Hub Clerx, Carin Gerrits, Ad de Rooij, Ridder Rutger, Egi Roijakkers, Ad Otten, Harry Huybers. Ton Thelen ontbreekt. (foto: Hans Pennings, 2016)

1. Pelikaan: bloeddonor in ‘de Straot’

Monic aan het werk

Door het gemeentelijk aanbod van een proefbudget van 5000 euro kort voor de zomervakantie van 2005, zit Stichting Gemert Vrijstaat i.o. meteen in een stroomversnelling. De keuze voor het te maken kunstwerk alsook die van de uitvoerend kunstenaar blijken achteraf in alle opzichten een schot in de roos. Monic van Helvoirt-Peeters, oud-leerling van Toon Grassens, gaat meteen aan de slag met het geraamte van een pelikaan en nog voor het einde van het jaar onthult burgemeester Jan van Maasakkers op 16 december het eerste vrijstaatkunstobject onder tromgeroffel van beide Gemertse schutsgilden en een grote publieke belangstelling. Een gouden pelikaan op de gemetselde poortboog tegenover de oude kerk, die verwijst naar de locatie van een nog oudere eerste kerk die hier in 1270 als kapel al is ingezegend. Het

bezit van een door kruisvaarders meegebrachte relikwie van het Heilig Kruis maakt het meteen tot pelgrimsoord: *die Capelle vant heilich Cruys van Miracul*. In 1437 is dit de eerste parochiekerk van Gemert en de bouw van de nieuwe kerk daartegenover kan voor een niet onbelangrijk deel bekostigd worden uit de offergaven *bij 't heilich Cruys*. Na de ingebruikname van de nieuwe kerk (1455) krijgt de voormalige kapel de bestemming van herberg en brouwhuis "*In die Olde Kercke*". Rond 1662 staat er op hetzelfde perceel nōg een herberg en die draagt de naam "*De Pelikaan*" (nu: Ridderhof). En er is een direct verband tussen de pelikaan en de gekruisigde Christus: in tijden van nood pikt de pelikaan tot bloedens toe in zijn borst, om - aldus de legende

De gouden pelikaan: meteen Gemerts Erfgoed (foto Peter van den Elsen 2016)

- zijn jongen te voeden. Zo wordt een oosterse vogel tot het oudchristelijk symbool van het bloedoffer van Christus aan het kruis. De reacties? *Wa skon! Wa luuks èn wan aajt-gereekende plèk!* Het is feest in 't Ridderhof. Monic is beduusd van alle lof. Ze rekent slechts de materiaalkosten (de helft van het proefbud-

get) en helpt daarmee een dankbare Stichting Gemert Vrijstaat in het zadel. Ook de reactie van het gemeentebestuur laat niet lang op zich wachten. Voor de verdere plannen kan in 2006 en 2007 een budget van € 23.000 worden tege-
moetgezien.

2. Een folly van niveau, door een overheid gewild

De gemeente wil ook zelf uitpakken met een groot kunstwerk dat refereert aan de Gemertse apartheid van weleer. De plaats is al bepaald aan de ingang tot het dorp, waar Schoorswinkel en d'n Heuvel uitkomen op de West-Om. Al bij het allereerste informatieve onderhoud met de

burgemeester over Gemert Vrijstaat vraagt Jan van Maasackers of wij een notitie zouden kunnen schrijven die kunstenaars duidelijk maakt wat de historische achtergrond is van de gemeentelijke opdracht: *'Een poort die openheid, gastvrijheid en onafhankelijkheid uitstraalt, die*

De Klaida in aanbouw op de werf van Jacques van de Vossenbergh

*Ton Thelen wijst en Jacques maakt alles!
(foto's Ad Otten 2007)*

de grenzen van gebondenheid overschrijdt en de link verbeeldt tussen heden en verleden. Na advies van de onafhankelijke gemeentelijke kunstcommissie zijn vier kunstenaars benaderd om een schetsontwerp te maken. Gerard van Lankveld en Martien Hendriks uit Gemert en Pjotr Müller en Elisabet Stienstra uit Amsterdam. Het kunstwerk moet wat de uitvoering betreft aan een aantal criteria voldoen: monumentaal qua vorm en afmeting; duurzaam; in harmonie met het omringende landschap; en hedendaags qua uitstraling. Ter ondersteuning krijgen de kunstenaars nu ook een door Ad Otten opgestelde nota *“Een poort voor een historische open stad”* waarin de idee van de vrijheid die de poort moet verbeelden, ook historisch verantwoord is. Kunstcommissie, College van B&W en de gemeenteraad komen tot een unanieme slotsom. De opdracht wordt gegund aan Gerard van Lankveld. Dertien oktober 2007 is de grote dag van de onthulling van *‘een folly van niveau, door een overheid gewild’*, zo schrijft Ton Thelen. Memorabel is hier ook de furore die Gerard in 2005 maakt in het Belgische Gent met een fantastische eenmanstentoonstelling in het prominente Museum Dr. Guislain. Als kennis-

making met de kunstenaar hangt daar dan ook een aansprekend portret van de selfmade-emperor van Monera Carkos Vlado, gemaakt door buurman Albert van Boxtel. Guislain, die dan al speelt met het idee een permanente kleine expo in te richten van werken van Gerard, heeft interesse voor dat portret, maar na de onthulling van de pelikaan kiest Albert spontaan voor een overdracht aan Gemert Vrijstaat. Het portret komt voorop te hangen in een dan nog in de Latijnse School in te richten galerij van Gemertse vorsten. Intussen hangt het portret van de keizer daar alweer tien jaar en... er is geen enkele Gemertenaar zomaar aan voorbijgelopen.

Gerard van Lankveld, keizer van Monera Carkos Vlado, de staat in de staat, gezien door buurman Albert van Boxtel.

Landcommandeurs van Alden Biesen en Vorsten van Gemert: Emond Godfrid van Bocholtz (1657-1690), Hendrik van Wassenaar (1690-1709), Caspar Anton de Belderbusch (1766-1784). (foto's: FECC-Adri van Daal 2016)

3. Vorsten van Gemert

De laatste jaren is door naarstig onderzoek meer en meer duidelijk geworden dat het Gemert-van-vroeger niet langer gezien moet worden als een 'vrije ofwel hoge heerlijkheid' maar als een 'soevereine vrije heerlijkheid' en dat maakt een enorm verschil. Een soevereine vrije heerlijkheid is dat geen vorstendom? De teutonische landcommandeurs van Alden Biesen treden al circa 1220 voor de helft van Gemert, en vanaf 1366 voor de volle honderd procent in de voetsporen van de autochtone adellijke Vrijheren van Gemert. Die laatsten zwaaien hier van oudsher, dat wil zeggen tot zover de oudste bronnen teruggaan, de scepter. Maar zoals gezegd vanaf 1366 zijn in Gemert de elkaar opvolgende landcommandeurs van de ridderlijke Duitse Orde hier

'Fürst und Herr'. En dat deze 'jongens' in hun tijd echt meetellen moge blijken uit het feit dat vanaf 1572 van bijna alle landcommandeurs wel ergens één of meerdere portretten bewaard zijn gebleven. Gemert Vrijstaat heeft zich beijverd om een heuse galerij van vorsten te completeren. De uniform ingelijste reproducties van deze 'Vorsten van Gemert' hangen nu in de trapopgang naar de Heemkamer in de Latijnse School waar je bovendien vergast kunt worden op kleurrijke presentaties in PowerPoint in Nederlands, Duits of Engels over de achtergrondgeschiedenis en de wederwaardigheden van ons eigenste Vorstendom, Fürstentum of The Principality of Gemert.

4. Heilige Losbol symbool van Gemertse apartheid

Hij is onthuld bij de opening van Gemert-kermis in 2007. Toen nog in het parkje tegenover De Landman en De Heeren van Ghemert. Maar nu staat hij prominent en niet te missen midden op het Ridderplein. En wanneer de zon ondergaat wordt hij van onder aangelicht. Met alles leeft hij mee. Hij staat bewust niet op een hoge sokkel, hij is één van ons, hij hoort erbij. Zijn hoofd onder zijn rechterarm lacht altijd, en met de kelk in zijn linkerhand blijft hij proosten en toosten. De uitvoerend kunstenaar Ton Mooij uit Amersfoort heeft er van meet af aan lol in gehad. Nog niet zo lang geleden haalde Ton het journaal met de oplevering van een beeld voor de Sint-Jan in Den Bosch: een engel met een mobieltje aan zijn oor. Maar onze Losbol mag er ook zijn. En zeker ook de geschiedenis die daar achter steekt. Hij is niet alleen de patroon van Gemert-kermis maar ook symbolisch voor de historische apartheid van Gemert. Ingeklemd tussen de calvinistische noordelijke Nederlanden en de katholieke zuidelijke Nederlanden is Gemert zo'n anderhalve eeuw een trait-d'union tussen Noord en Zuid. Met de godsdienst 'vrij' en dat is bijna uniek in de Nederlanden. Uniek is in elk geval dat in die periode de katholieke vorst van Gemert de protestantse dominee benoemt. Waar komt dāt nou voor?

Desalniettemin moet hier de katholieke kerk, die veertien jaar lang door gereformeerden is gevorderd en gebruikt, wel opnieuw worden gezuiverd en ingewijd. En laat de buitenlandse bisschop die daarvoor naar Gemert wordt gehaald die

wijding nu uitgerekend verrichten op de feestdag van de Heilige Dionisius. Hij, de eerste bisschop van Parijs, is in 272 onthoofd en de legende wil, dat hij na die gebeurtenis meteen zijn hoofd opraapt en zijn beulen toont met de gevleugelde woorden: "Vlegels, kijk nu eens wat jullie hebben gedaan!" Er volgt een heiligverklaring en de beeltenis van een bisschop met het hoofd in zijn armen in plaats van op zijn romp, wordt een icoon. In de volksmond: de heilige losbol! De dag van de in Gemert hernieuwde kerkwijding zal zo'n 250 jaar lang, geheel volgens de traditie, elk jaar worden gevierd als ker(k)mis. Een kermis met

voor iedereen een extra attractie die tot ver over de grenzen bezoekers trekt. Gedurende acht dagen - het octaaf van de heilige Dionisius – wordt in de kerk, om de hoek van het kermisterrein, de monstrans met de heilige hostie uitgesteld, die bij elk kerkbezoek maar liefst 700 jaar aflat op-

levert. Te gek gewoon. Voor alle inwoners en alle 'buitenlands' kermisbezoek gaat het vagevuur hier al in 1683 op een flink lager pitje. De heilige Losbol is van meet af aan een populaire jongen. In het Gemert van nu is hij, helemaal van deze tijd, óók symbool voor zinloos geweld.

5. Gangen krijgen namen met cachet

Getuigenissen vanaf het begin van de zeventiende eeuw geven aan hoe fraai de straatwand van de lintbebouwing aan de bochtige hoofdstraat wel niet is. Achter dat mooie decor wordt overigens wel wat minder fraai gewoond en gewerkt. Achter vele panden staat een werkplaats of een fabriekje met niet zelden een of meerdere woningen voor het gezin van een knecht of arbeider. Thuiswevers vindt je geconcentreerd in De Haag maar zeker ook in het centrum. Hier kun je ook aantreffen: een smidse, timmerwinkel, aannemerij, ververij, looierij, bakkerij, kuiperij, brouwerij, slachterij, klompenmakerij, hoedenmakerij, koffie- of cichoreibranderij, boterij, jeneverstokerij, of *fabriekjes* van tabak en sigaren tot zelfs die van rozenkransen toe. De elkaar belendende percelen *án de Straot* hebben van oudsher dezelfde diepte en via 'gangen' loodrecht op de kronkelende hoofdstraat, is de gezamenlijke achterpad bereikbaar die elk perceel een eigen achterom geeft. Veel 'gangen' lopen door over de achter de percelen gelegen akkers of weilanden en vormen op die manier binnendoortjes naar de op enige afstand gelegen gehuchten. Langs de heggen en palissades van de achtertuinen kan men van keske tot keske (en nu nog steeds) om de oude bebouwde kom van Gemert heenlopen. Alleen achter kas-

teel en kerk zijn van oudsher geen achterpaden maar lommerrijke lanen.

De structuur van gangen, binnendoors en achteroms in het oude centrum is een karakteristiek gegeven en het is één van de doelstellingen van Gemert Vrijstaat om dat wat meer cachet te geven. Het advies aan de gemeente om alle gangen te benamen, zoals eerder al gebeurd met Bonengang, Weversstraat, Watermolen en Karbeel, wordt gehonoreerd. Een officiële naam is de eerste stap naar behoud en een opknapbeurt. Op de gemeentelijke stratenlegger komen nu ook de namen van Pelikaangang, Amstelgang, Soikerijgang, Gasthuisgang, Karregang, Mickersgang, Kopperegang, Nonnengang, Sint-Joris en Sint-Tunnisgang, en iets later in het verlengde van de Weversstraat de eensporige 'Schietspoel' en aan het Binderseind de doodlopende (particuliere) Amigogang. Alle gangen krijgen chique wit geëmailleerde gangborden met daarop de naam in een stevige ietsje ver-

hoogde zwarte letter. Klassiek eigentijds, en... in een nieuw en uniek lettertype. Dat idee is van

een in Gemert als zelfstandige gevestigd grafisch ontwerper van naam.

6. Een eigen lettertype

De stichting Gemert Vrijstaat is nog maar kwèlk (= Gemerts voor ternauwernood) van start als grafisch ontwerper Harry Huybers aanbiedt om (gratis en voor niks) ten behoeve van het project

gang- en huisnamen een heel nieuw lettertype te ontwerpen. Zijn verantwoording is hieronder ingelijst.

Het lettertype 'De Vrijstaat'

Bij de ideevorming voor de gangnaamborden lijkt het me niet goed om vanuit een bestaand lettertype te denken. Het is een uniek project dat vraagt om een niet-voor-de hand-liggende oplossing. Aanvankelijk wilde ik elke gangnaam als een soort woordmerk of logo ontwerpen. Elke naam krijgt dan een eigen uitstraling. Omdat echter ook het plan bestaat Gemertse huizen van een naamsaanduiding te voorzien, lijkt het me beter om dan een compleet alfabet te tekenen, zodat alle typografische uitingen van Gemert Vrijstaat in dit font ('De Vrijstaat') gezet kunnen worden. Dan ontstaat een visuele eenheid of "familie".

Bij het letterontwerp heb ik me sterk laten leiden door de Britse grafisch ontwerper Neville Brody, wiens werk uit de jaren tachtig een grote

inspiratiebron voor me is geweest. Op zijn beurt is Brody erg beïnvloed door de Russische constructivist Alexander Rodchenko. Dus ben ik ook gaan spitten in zijn werk uit de dertiger jaren van de vorige eeuw. In sommige letters zijn die Oost-Europese invloeden duidelijk herkenbaar, bijvoorbeeld in de A en K.

Naast het eigen lettertype vind ik dat de gangnaamborden ook in hun uitvoering een unieke uitstraling moeten krijgen. De zware, vette uitvoering van de namen heeft een bijna reclame- of display-achtig karakter. Een uitvoering in email past daar uitstekend bij. Ik ben blij dat de gemeente hiermee heeft ingestemd, want het wordt een verrijking in het straatbeeld.

7. Huisnamen: van 'Stal van Mordicus' tot 'Hofgoet'

Naast de gangnamen staat ook op het verlanglijstje het benamen van huizen-met-historie. Huisnummers bestaan pas sinds de negen-

tiende eeuw. Vóór die tijd heeft menig huis een karakteristieke eigennaam. In tien jaar tijds geeft Gemert Vrijstaat een kleine honderd huizen niet

alleen hun oude naam terug maar vaak ook de uitgezochte historie van het pand. En dat: afleesbaar op de gevel! Voor de huisnamen heeft Harry Huybers een dunnere variant gemaakt van het lettertype 'De Vrijstaat'. In eerste instantie met eenzelfde email naambord als die voor de gangen maar dan met witte letters op een zwart glanzende ondergrond. Even fraai en chique! Vermeldenswaard is hier dat in de (historische) Kromstraat alle huizen een naam krijgen. Drie namen gaan daar zelfs terug tot dertienhonderdzoveel. Relatief jong is "Stal van Mordicus" die refereert aan de jaren dertig van de vorige eeuw toen in de stal van de boerderij "Mansarde", die met de Franse kap, een hengst ter dekking stond waarvan in de wijde omgeving alle Brabantse trekpaarden (lees: 'Belze knollen') afstammen.

8. Veertig oude ansichten

In 2007 komt de gemeente na de omvangrijke Reconstructie Buitengebied nu ten behoeve van Gemert-centrum met het project 'Vitalisering Binnengebied'. Gemert Vrijstaat laat die kans niet aan zich voorbijgaan. Eén van de ingediende, goedgekeurde en in samenwerking met de gemeente uitgevoerde ideeën betreft de veertig

Voor dit geveltaalproject worden in bijzondere gevallen ook nog andere zeker niet minder chique wegen ingeslagen. Zo zorgt Loep Design uit Gemert voor benamingen in bovenlichten ('In de Boontuin' en 'Conventje') en krijgt in de Ruijschenberghstraat het woonhuis van de notaris de naam 'Hofgoet' in losse roestvrijstalen (rvs) letters. De naam is al bekend in 1366 en is tot in onze tijd ongewijzigd in gebruik gebleven. Bij de overbuurman komt het ten tijde van de grootscheepse uitbreiding van het gemeentearchief na overleg met architect en archivaris nu ook als vanzelf tot een afleesbare benaming "Latijnse School" voor het hele complex van archief en heemkamer. Het is een naam die het verdient om in de historische kern van Gemert gemeengoed te blijven. Niet dan? Om de uit de zestiende eeuw daterende naam "In Sint-Joris" terug te brengen op de gevel van het gemeentehuis levert begrijpelijke problemen maar dat is niet het geval voor de ernaast gelegen uitbreiding welke locatie tot begin twintigste eeuw bekend staat als "Klein Sint-Joris". Niet onvermeld mag hier blijven dat de voor huisnamen benaderde particulieren op vrijwillige basis, hetzij voor een deel, helemaal, of soms boven de gemaakte kosten een bijdrage leveren. Geweldig!

waterdicht afsluitbare wissellijsten veelal opgehangen aan het begin van de loodrecht op 'de Straot' uitkomende gangen. Flink uitvergroete oude ansichten van zo'n honderd jaar geleden tonen ter plaatse het dorpsgezicht van toen. Het levert de gangen extra aandacht, veel bekijks en complimenten. Er zijn ook 'kijkers' die de oude beelden

te voorbijganger meldt bij de politie: “Ze gingen met de fotoprint die kant op!” En potverdorie een politiewagen-op-de-baan achterhaalt 't groepje oknogok. 's Anderendaags kunnen we de print op het bureau weer ophalen. Maar de namen van de jongelui krijgen we niet. Die print zouden ze ook niet gestolen hebben maar gevonden,

zo fraai vinden dat ze de lijsten openbreken om die kostelijke joekels van oude ansichten thuis op te hangen. Eén keer is een groepje jongelui op heterdaad betrapt, dat wil zeggen een atten-

zeggen ze... De kosten van de kapotte lijst die vervangen moet worden komt voor rekening van Gemert Vrijstaat omdat 'onze club' volgens de gemeente eigenaar is van die lijsten.

9. Nog meer geveltaal

Het stichtingsbestuur is het nu meteen duidelijk dat je vooraf dient vast te leggen wie straks eigenaar is, zelfs van de op 'aandringen' van de gemeente kosteloos, op vrijwillige basis aangekaarte, uitgewerkte en deels mee uitgevoerde projecten. Bij het wit-zwart laten schilderen van de luiken in de dakkapellen van het gemeentehuis alsook het in de juiste kleuren herstellen van het oude gemeentewapen van Gemert boven de bordesdeur, blijkt het eigendomsrecht geen probleem. Tussen haakjes: voor degene die het niet gelooft, deze 'restauratie' is écht een project van Gemert Vrijstaat. Wel heeft het enige moeite gekost om hiervoor ieders instemming te krijgen, maar na het overleggen van bouwtekeningen en foto's uit het archief gaat iedereen,

inclusief Monumentenzorg, overstag. Het gemeentehuis wordt daarmee overigens niet van Gemert Vrijstaat, maar blijft gewoon van de gemeente... Leest u hier 'n steek onder water? Niet doen! Het is echt een grapje. Gemeentebestuur en betrokken ambtenaren zijn 'onze' stichting aldoor enthousiast blijven stimuleren.

Intussen kreeg de woning inclusief Atelier Agrass van Toon en Stannie Grassens, op de hoek Haag-Bloemerd, de toepasselijke huisnaam 'de Haagbloem'. Zoals in floraboeken gebruikelijk krijgt deze bloemennaam op het bordje een onderschrift mee in 't Latijn en voor deze speciale locatie ook in 't *Gimmerts*. Onder 'haagbloem' komt staan: '*pispötje - convolvulus sepium*'. Beeldend

kunstenaar Grassens kan het dan niet laten een gekleurd gevelreliëf van de haagbloem te schep-
pen. Het komt in de topgevel van De Haag 49.
Bij rondleidingen door het dorp wordt er naar
gezien als *'het grootste en skonste pispötje
van de hele wereld'*. Gemaakt buiten bezwaar
van de kas van Gemert Vrijstaat.

Toon heeft de smaak te pakken en maakt met-
een ook een gevelreliëf van een oude reclame
van Roode Ster (pijptabak) zoals die vroeger aan

de winkelgevel van Fleskens heeft gehangen in
het Kruiseind. Daar woont nu Simon van Wetten
en Toon wil nog altijd iets 'terugdoen' voor de
zo bijzonder geslaagde door Simon georgani-
seerde meerdaagse excursie naar Malbork-
Mariënborg, de middeleeuwse residentie van
de grootmeester van de Duitse Orde in Polen.

Zeventig Gemertenaren arriveren op 1 mei 2004
in een dubbeldekker van Jan de Wit op de bin-
nenplaats van het, na het Moskouse Kremlin
grootste kasteelcomplex van Oost-Europa. Het
is uitgerekend de dag dat Polen officieel toe-
treedt tot de EU. Overal feest en vuurwerk. Alle
Gemertenaren hebben zich er eregasten gevoeld
en Kruiseind 22 in Gemert houdt er aan de gevel
een duurzaam beeldreliëf van De Roode Ster
aan over. In polyester.
Bijzonder is ook het terugbrengen van het

wapen van de Koninklijke Marechaussee. Het pand Binderseind 18-20 dient van het eind van de negentiende eeuw tot 1925 als kazerne. Na de weversre-

volutie van 1849 besluit het Provinciaal Bestuur in Gemert een brigade van de marechaussee te stationeren om het hier ontluikende 'communisme' bij het minste of geringste meteen de kop in te drukken. Na 1925 is het wapenschild boven de voordeur van lieverlede verdwenen. Bij een bezoek met de huidige pandeigenaars

aan het Marechaussee-museum (Buren), en met foto's van het oorspronkelijke wapenbeeld in de hand, worden we op het spoor gezet van een anti-quir die kort tevoren een hele

stapel oude wapenschilden van het museum heeft overgenomen. De prijs blijkt intussen wel vertienvoudigd en dan moet het wapen nog worden gerestaureerd, maar het Gemertse bedrijf DecoArt Snoeks maakt er een juweel van. De prijs meer dan waard. Met de eigenaars van 'de kazerne' worden de kosten gedeeld.

10. Noë sterft op de Ark in Gemert

Eind twintigste eeuw wordt in het Turkse deel van de Kaukasus op de hellingen van de Ararat op zo'n 5000 meter hoogte een rots met omgeving aangewezen als werelderfgoed. Ze zeggen dat dat de versteende ark van Noë is. In Gemert ligt aan de laagste kant van het dorp, pal tegen de vroegere overstromingsvlakte van De Kampen, een straatnaam De Ark. Uit archiefonderzoek is bekend dat daar een grote hoeve heeft gelegen met de naam 'Hoeve Ark van Noë'. In de Gemertse begraafboeken blijkt dat er in 1653 in Gemert zelfs ene Noë is komen te overlijden en deze persoon blijkt van genoemde hoeve de eigenaar te zijn geweest. Een al te gekke wending in de wereldgeschiedenis stijgt je dan naar het

hoofd. Maar... is het wel zo vreemd dat je eerder op de Gemertse locatie De Ark (14 meter boven N.A.P.) - aan de buitenkant van het dorp - ene Noë ziet stranden, dan op 5000 meter hoogte in de Kaukasus?

Hoe het ook zij. Gemert Vrijstaat loopt bij toeval in het atelier van Ton Mooij in Amersfoort op tegen een fraaie en karakteristiek vormgegeven bronzen Ark-van-Noë. Gemaakt door Gert Prins uit Streefkerk. "*Er zijn er twee van*", horen we, "*de andere is nog te koop*". We willen die meteen hebben!

De hele buurtschap van De Ark, Bloemerd en

Peerke Slitspad is uitgelopen als op 20 oktober 2007 de kinderen van de buurt de op een sokkel geplaatste Ark feestelijk onthullen. Dat is exact op de plaats waar in 1842 de oude hoeve met de naam Ark van Noë is gesloopt. Het beeld staat er prachtig en in de periscoop zit Noë-himself en achter de bootluiken zien we een paard en een ram.

11. Heilige Boontjes in de Bonengang

Ooit 'college' gelopen bij Ido Cranen in de VELT-tuin 'over boontjes'? Gele, rode, bruine, paarse en gespikkelde passeren bij hem de revue. Ook

heilige boontjes oftewel monstransboontjes blijven niet onbesproken en het zijn die boontjes die door Gemert Vrijstaat aan de hand van

LEGENDE ONTSTAAN MONSTRANSBOONTJE

'Kruist zijn gewicht' april 1999
 De pastoor treedt toe in de bonengang
 'Vanou' Bionda met het sacrament
 van het Heilig Dinn
 Hetz zinnen van heer van dunnige wald
 Zin meerde jakes eijert en van vlijer
 zag de fioder rug achter op de lang kapper
 Terwer at de pastoor niet haalde
 Vial de dunn de gewaige hollie
 De pastoor zag hem verholken in d'is hof
 een maaltie ter bezetting het and kookwende het andere
 De dunnzinnid twee vooigoren tussen de kookwende
 Tien maanden later bleef de hof pastoor
 als foordege gekonnd met een kookwende
 waare men pastoor hollie gewist uit de dunn

Stichting Gemert Vrijstaat

Diny Timmers is gevraagd ter eeuwige herinnering twee van die 'heilige boontjes' zo'n tienduizendmaal uitvergroot te plaatsen in de toiletraampjes van de vroegere tabakskerverij van Corstens in de Bonengang. Nu Huize Ruis. En wist u dat de nu 86-jarige Annie de Jong-van den Elsen voor € 7,50 voor Gemert Vrijsstaat van 'n haffel' heilige boontjes een rozenkrans maakte? Die ligt nu in een vitrine in de Heemkamer.

achttiende-eeuwse bronnen legendarisch zijn gemaakt. De legende is uitgebeeld en beschreven op een prachtige illustratieve plaat van kunstenaar Maria van der Velden in de Bonengang.

't Moet zijn geweest rond 1785. Pastoor Ecrivisse bedient ter plaatse 't Aaw Bōntje met het sacrament van het Heilig Oliesel. Nog geen uur later is Bōntje dood. Zijn mond zakt open en zijn vrouw ziet de hostie nog achter op z'n tong liggen. Terwijl zij de pastoor erbij haalt moet 'enen baarlijken duvel' de gewijde hostie hebben gestolen. De pastoor ziet 'm nog net wegduiken in d'n hof. De pastoor maakt ter bezwering het ene kruisteken na het andere waarop d'n duvel tussen de boonstaken moet braken en overgeven. Twee maanden later blijken de nog door 't Aaw Bōntje gezette boontjes allemaal getekend met een monstrans(je) waarin de pastoor normaal gesproken de gewijde hosties uitstalt.

De weduwe van 't Aaw Bōntje heeft elk jaar opnieuw die bōntjes gezet en die kom je nu overal tegen. Maar de oorsprong van deze bijzondere boontjes ligt dus in de Bonengang. Kunstenaar

Wil je nog meer weten over de Gemertse heilige boontjes? Raadpleeg dan het world-wide-web en google 'mysterie 48'. Dan krijg je *meepeasant* 't college van Ido over nog meer bijzondere boontjes in 't Gemertse.

12. Elisabeth (weer) van Gemert

Een bijzonder project is zeker ook het terugbrengen van het beeld van Sint-Elisabeth in de openbare ruimte. Tot de sloop van het gasthuis in 1974 kijkt Elisabeth van een nis in de topgevel van de gasthuiskapel uit over de Nieuwstraat. Ze is de patrones van armen en behoeftigen. Het hele Gasthuis gaat tegen de vlakke maar niet het imposante 600 kilo zware beeld omdat dat verhuist naar de tuin van burgemeester De Wit. Er komt een hoop praat van en bij het nieuwe Huize Ruijschenbergh in de Julianastraat is voor de komst van Elisabeth al een fundering gelegd, maar toch blijft het beeld in d'n hof van de eerste burger. Ook na de verkoop van het pand. Maar in 2009 heel bescheiden geïnformeerd of een overdracht misschien mogelijk zou kunnen zijn, blijkt de familie Frits van den Acker daar heel welwillend tegenover te staan zelfs met de mededeling *'al eerder het Elisabethbeeld aan de gemeente te hebben aangeboden maar dat ze daar nooit een reactie op hebben gekregen'*.

Meteen is er ook een enthousiaste toezegging van Zorgcentrum Ruijschenbergh om de restauratie van het beeld te bekostigen en er in 2010 in het atrium van de nieuwbouw een passende plaats voor te willen inruimen. Haegens tilt het beeld met gemak over de bomen en de muur en bezorgt het bij Atelier Agrass voor restauratie. Daarna is het voor 'ons buitenstaanders' (maar niet voor de mannen van Haegens) nog een heel spektakel om het kolossale beeld door de entree van het splinternieuwe Huize Ruijschenbergh te zien loodsen waar het 'zoetjes' overeind en op de beoogde plek wordt gezet, waar het sedertdien alle bezoekers bij binnenkomst welkom heet.

Wist u trouwens dat de heilige Elisabeth een dochter is van de koning van Hongarije, dat haar dochter Sophia trouwde met de hertog van Brabant en dat alle katholieke Betsie's in Gemert via via naar haar zijn genoemd?

13. Rochus van de Wereldwinkel

In het jaar 2006 bestaat het pand aan de Elisabethplaats waarin nu de Wereldwinkel gevestigd is, exact 100 jaar. Het is indertijd gebouwd als verpleeghuis voor patiënten met besmettelijke ziektes en maakte deel uit van het in 1974 gesloopte Elisabeth-gasthuis. In de topgevel zijn de gaten nog zichtbaar die dienden ter bevestiging van het beeld van de heilige Rochus, de patroon tegen de pest en besmettelijke ziekten. Tot in de oorlogsperiode heeft dit heiligenbeeld het aan de gevel volgehouden. De Wereldwinkel schaaft

zich direct achter ons plan om bovenin de gevel een veel duurzamere Rochus-in-kunststof aan te brengen.

De Gemertse kunstenaar die we op het oog hebben ziet vanwege een te grote onbekendheid met het werken met kunststof van de opdracht af. Jannelies Raaijmakers uit Eindhoven is daar nu juist wel mee vertrouwd. Zij maakte veel beelden voor attractieparken als Efteling en Disneyworld. Al snel bezorgt ze ons een beeldontwerp in klei waarmee wij heel content zijn.

Van belang is dat ook iconografisch alles klopt. Jannelies maakt dan het beeld in epoxyhars en ze weet op een console bovendien, tot genoegen van Harry Huybers, met een 'vette' vrijstaatletter ST ROCHUS te boetseren. Als laatste stap wordt

het beeld gepolychromeerd in kleuren die passen bij de gevel van de Wereldwinkel. Tenslotte biedt de Gemertse kunstenaar Frans Arts – van alle markten thuis - Rochus boven het hoofd nog extra bescherming met een baldakijn in koper.

Op vrijdagmiddag 1 december klimt Harrie Verkampen in de bak van een hoogwerker en 'tovert' boven aan de gevel het zoveelste project van Gemert Vrijstaat onder een Gemertse vlag vandaan. Harrie heeft geen smetvrees: als hem van beneden wordt gevraagd Rochus te kussen doet hij dat gewoon.

Met de heilige in top krijgt het pand iets terug uit de periode van het rijke Roomse Leven. Het is bovendien de enige herinnering aan het vroeger door het rk parochieel armbestuur met de kosteloze hulp van de Zusters Franciscanessen geëxploiteerde Gasthuis.

Een goed jaar later plaatst 'Vrijstaat' tegenover de Wereldwinkel twee wissellijsten: één met het gasthuis nog in volle glorie en één half gesloopt. De eerste steen van het gasthuis komt dan ook terug. Zo'n 35 jaar is die bewaard op de gemeentewerf. Goed Wonen, eigenaar van de het oude gasthuis vervangende nieuwbouw, is meteen bereid de klus van 'inmetselen' te klaren. En verdorie de Elisabethplaats begint dan al een andere uitstraling te krijgen dan alleen maar een saai parkeerterrein.

Historisch Informatie Centrum Latijnse School (foto FEGG-Paul Verhees 2016)

14. Eeuwige student

In oktober 2007 viert Firma Wijn het 100-jarig bestaan. Cadeautip is: donatie voor een beeld in het kader van Gemert Vrijstaat. De jubilerende firma belooft bovendien de donaties te verdubbelen en vraagt onze stichting met een idee te komen. Inclusief btw krijgen we maar liefst de lieve som van 6000 euro te besteden. Ons idee is een student bij de Latijnse School. Op 'werkbezoek' bij de Marechaussee in Buren wees Toon Grassens ons al op kunstwerken van een kunstenares met Gemertse roots: Lia Krol. Zij maakte daar beelden van Oranje's. En voor de student in Gemert gaat nu haar eigen zoon Lenert model zitten. En wat zijn we hofleverancier

Wijn erkentelijk voor die bijzondere geste. Exact een jaar later kan een in studieboeken verdiepte student op de stoep van de uit 1587 daterende Latijnse School worden onthuld. Weer is er een warme publieke belangstelling. De hele familie Wijn heeft voor de gelegenheid *meepeasant* een familiereünie gepland en met de nodige hilariteit maakt staatssecretaris Joop Wijn (van Economische Zaken) nu ook kennis met de staatssecretaris van Gemert Vrijstaat. Maar het gaat natuurlijk om het beeld van de student dat extra cachet geeft aan de historische bijzonderheid dat de school is gesticht midden in de roerige periode van de Tachtigjarige Oorlog waarin

de ene na de andere katholieke Latijnse School juist de deuren moet sluiten. Na de Vrede van Münster is Gemert één van de weinige plaatsen in het Nederland van toen waar je nog katholiek middelbaar onderwijs kan volgen. De school is begiftigd met jaarlijks 12 studiebeurzen en in het verlengde daarvan sticht de vorst van Gemert ook nog eens 12 beurzen voor de universaliteit van Leuven. Dat laatste verklaart meteen het vroegere bestaan van een *Congregatio Municipii Gemertanii*, een Gemertse studentenvereniging aldaar. In de negentiende eeuw wordt de school

tot een klein-seminarie (gymnasium) voor late priesterroepingen. Tot in 1969. In de tweede helft van de jaren zeventig betreft het gemeentearchief het gebouw en een paar jaar later vindt op de bovenetage ook de inmiddels bijna 850 leden tellende heemkundekring een ‘thuis’. Archief en Heemkundekring vormen samen het *Historisch Informatiecentrum De Latijnse School*. Een plek van studie en onderzoek. Het jongste resultaat: Gemert Vorstendom in plaats van Gemert Vrijstaat!

15. Sint-Severus met duif en kanarie in de Weversstraat

Gemert is vanouds bekend om de weefnijverheid. Begin twintigste eeuw zijn er naast drie textielfabrieken nog meer dan honderd thuiswevers actief en bestaan er een tiental in cafés gevestigde Severusgezelschappen. Severus is de patroon der wevers. Met dat gegeven wil Vrijstaat iets doen en de gedachte bepaalt zich al snel op de locatie Weversstraat. Een apart in de achtertuinen van panden aan de (Nieuw) straat ontstaan woonbuurtje dat van oudsher al onderdeel vormt van het karakteristieke paden-netwerk vanuit en rondom het oude centrum. Wel is de aansluiting van de Weversstraat met de winkelstraat in de voorbije vijftig jaar tot een pakhuisstraatje ‘versteend’. Hoe dat aanzien wat op te leuken is de vraag. Schildersbedrijf G&K (op de hoek Nieuwstraat) ziet het met ons wel zitten, denkt mee, en verklaart zich bereid een bijdrage te leveren door juist om de hoek een gevelnis beschikbaar te stellen voor een muurschildering van Sint-Severus. Kunst- en

decorschilder Piet van Gerwe kwijt er zich ‘met verve’ van. Op een steenplaat schildert hij een meer dan levensgrote Severus en voorziet die van alle symboliek die hem heel specifiek maakt tot patroon van de Gemertse wevers: duif op zijn hoofd, weefspoel in de hand en een kanarie uit eigen kweek aan zijn zijde. Op 3 april 2009 komt deze Severus voor de dag. Veilig achter een door het gemeentelijke ‘Vitalisering Binnengebied’ gefinancierde gewapende glasplaat. College van B&W, textielfabrikanten en de leden van het Severusgezelschap zijn bij de onthulling tegenwoordig. Het is hêt moment voor het ‘in de week zetten’ van nog wat (wevers)projecten in de directe omgeving: een flinke schietspoel (gemaakt door Peer Schoofs) komt boven aan de muur in de eensporige ‘achterom’. Daarvoor wordt later ook de officiële gangnaam ‘Schietspoel’ geaccordeerd. Het is de gang die van de Weversstraat leidt naar de nieuw aangelegde Rentmeestersstraat.

Zeventienhonderd jaar geleden landt bij de bisschopsverkiezing van Ravenna een duif op het hoofd van de wever Severus: een teken van de H.Geest. Hij wordt bisschop. Aan zijn voeten zit een Gemertse kanarie in een kooitje. De Gemertse wijsheid hiernaast is gesponsord door Gemerts Nieuwsblad. Met dank! (foto's Rob de Haas 2016)

En wist u dat de schietspoel in 1837 op 'ons' kasteel voor het eerst in de Brabantse weverij is geïntroduceerd? 't Is echt zo! En wist u ook dat veel wevers in het verleden een *skon* bijverdienst 'scoorden' met het kweken van kanaries. Eind negentiende eeuw is de Gemertse kanarie bij vogelkenners zelfs als 'soort' aangemerkt. Na de publicatie in Gemerts Heem van een uitgebreid historisch onderzoek naar de Gemertse kanariëkwekerij krijgt het pal achter de Weversstraat gelegen parkeerterrein nu de naam Kanariëplaats. Trouwens – sla er de kranten maar op na - om de zoveel jaar worden nog steeds in Ge-

mert gekweekte kanaries wereldkampioen. Eén van die kampioentjes heeft recent nog model gestaan voor Monic van Helvoirt-Peeters die voor Vrijstaat alvast uitpakte met een indrukwekkend ontwerp van een prachtige gouden kanarie op een hoge kolom die - zo hopen wij – op termijn aan de Kanariëplaats de show zal stelen... In de Weversstraat stelde G&K intussen nóg een muurnis ter beschikking, waarin het Gemerts Nieuwsblad een door Piet van Gerwe geschilderde wijsheid in de Gemertse Taal sponsorde: *"D'r wordt vanalles gezid èn geskrívve èn d'r is aald wél iemes die 't gelaojft"*.

16. Michaël van de Pandelaar

Sint Michaël is van oudsher bekend als de patroon van de wijk Pandelaar. Dat indertijd de verbindingstraat met Deel de naam Sint-Michaëlstraat is gegeven is daarom ook niet verwonderlijk. En niemand zal het dan verbazen dat je in de al vele tientallen jaren lege nis van het aan de Michaëlstraat gelegen schoolgebouw een beeltenis van de aartsengel wil plaatsen. De nu daar gevestigde Jenaplanschool schaaft zich achter het plan, sponsort Gemert Vrijstaat met 500 euro, en betreft alle leerlingen en de buurt bij het project. Op maandag

10 december 2007 mag de jarige leerling Job met directeur Jan van der Veen het achter een kleurige ballonnetros verstopte beeld tevoorschijn halen. De ballonnen kiezen het luchtruim en daar staat ie dan. Een Michaël van koper en messing. Het beeld is gemaakt door self-made kunstenaar Frans Arts, zoon van de jong overleden aannemer Cor Arts, die in 1939 het schoolgebouw opleverde.

Frans maakt het werk van zijn jong overleden vader, aannemer Cor Arts, helemaal af (foto FEGG-Adri van Daal 2016)

Voorafgaand aan de onthulling geeft Frans 'les' over zowel de symbolische betekenis van Sint-Michaël – *strijd tussen goed en kwaad* - alsook de techniek van het hele productieproces, van het eerste ontwerp tot het uiteindelijke beeld.

Een hartverwarmende jonge belangstelling valt hem ten deel: "*Gossie ja: Michaël dóódt de draak niet, maar hij houdt hem met de lanspunt boven zijn hoofd in bedwang. Kijk maar!*"

17. Alle Gemertenaren stammen af van Karel de Grote

Gemert en Handel hebben dankzij hun aan de Teutonische Ridderorde verbonden historie al een bijzondere schat aan heraldiek in huis. Toch is daar door 'Vrijstaat' nog iets heel bijzonders aan toegevoegd. Aan de achtergevel van de Latijnse School zijn naast elkaar twee wapenstenen opgehangen met het wapen van een landcommandeur, zeg maar Vorst van Gemert die zijn wapenstein omstreeks 1500 heeft achtergelaten op de in zijn opdracht geheel gerenoveerde gevel van het zogeheten Huis van Gemert in 's-Hertogenbosch. Dat pand is in 1889 weliswaar gesloopt maar het vrij gave wapenschild van mergel is bij de Bouwhistorische Dienst

van Den Bosch bewaard gebleven. En naar dat origineel maakt Toon Grassens een niet van echt te onderscheiden replica en daarbij ook het wapenschild zoals dat er 500 jaar geleden moet hebben uit gezien. In kleur. Deze twee wapenstenen vormen samen een heraldisch curiosum dat 500 jaar overbrugt en ze hangen bovendien op een locatie waar tenminste 13 bastaardkinderen van de vorst en van de hem hier opgevolgde familieleden zijn opgegroeid. Intussen weten we dat van deze commandeurskinderen 'heel' Gemert afstamt. De werkgroep genealogie heeft van 1500 tot 1800 zo'n 4000 afstammelingen 'in kaart' gebracht en het is voor personen van Gemert of die met Gemertse roots echt niet moeilijk om daar op aan te sluiten. En als je afstamt van één van deze commandeurs (Van Einatten is de naam) dan stam je ook af van Karel de Grote. Deze zichzelf heiligerklaarde keizer erkende maar liefst 70 kinderen en van deze kinderen stamt de bijna complete Europese adel af.

Een heraldisch curiosum: 500 jaar verschil! (foto Peter van den Elsen)

Jazeker ook het adellijk geslacht Van Gemert en zoals in het voorgaande betoogd ook alle andere Gemertenaren. Hou je van puzzelen? Duik dan

maar eens in de publicatie uit 1993 van Hans Vogels en Willy Ivits met de titel: “Stammen alle Gemertenaren af van Karel de Grote?”

18. Hooghuispaal anno 1330

In de serre van het gemeentearchief staat een merkwaardig kunstwerk dat het historische Hooghuis verbeeldt: het eerste kasteel van Gemert. Het is een aankoop van ‘een scout’ van Gemert Vrijstaat tijdens een kunstroute. Een vrije verbeelding van kunstenaar Maria Werts-de

Vries uit 2012. De eikenhouten paal waaraan het keramische gebouwcomplex is opgehangen, is gevonden bij de grote archeologische opgraving van het hooghuis in 1996. Het is een paalpunt van één van de tweeëntwintig gevonden pijlers van de brug die over de gracht leidde naar het Hooghuis op de motte van de adellijke Van Gemerts. Dendrologisch onderzoek heeft deze paalpunt gedateerd op het jaar 1330. Het kunstwerk is zichtbaar vanuit de archieftuin waarin ook andere met lokale historie beladen ‘corporele documenten’ een plaats hebben gekregen.

Een kunstwerk met een 686 jaar oude paalpunt: Gemerts Erfgoed! (foto FEGG-Adri van Daal 2016)

Met de hand- en spandiensten van kunstenaar en restaurateur Jos Rooyackers is de archieftuin blijven aangroeien.

19. Archieftuin met zerk van vlegelcommandeur

Met instemming van de gemeente verhuizen we in 2010 hardstenen grafmonumenten die al jaren 'in bewaring' liggen op de gemeentewerf naar de archieftuin waar ze 'tentoongesteld' worden aan de muur tegenover de serre van het gemeentearchief.

Een kindergraf uit 1874 met de tekst "Laat de kinderen tot mij komen" heeft een reliëf in imitatiemarmor van een engel met een kindje in haar armen. Het is een replica waarvan het origineel (van de Deense beeldhouwer Thorvaldsen) berust in het British Museum in Londen. In de archieftuin zien we ook een wit grafkruisje van Hansje van der Kruijs en de zerk van Juf Noor bij wie zo'n twee generaties Gemertenaren in de klas zaten. Allemaal grafzerken die op de

nominatie stonden te worden vernietigd. Toen het kerkbestuur van Volkel vroeg of er interesse was voor de zerk van de daar begraven Frans Buskens, met 42 jaar de langst zittende burgemeester van Gemert, heeft 'Vrijstaat' ook daar positief op gereageerd. Ook is er een plekje gevonden voor een zerkfragment, opgegraven op het voormalige kerkplein, waarop nog delen van wapenschilden zijn te zien. Of het hier een commandeur betreft? Wat we vooralsnog in elk geval houden voor de grafzerk van commandeur Ulrich van Hoensbroek zijn twee kolossale steenhelften (25 cm dik) van blauwgraniet. Heer Ulrich maakte met iedereen ruzie, hij verkwaanselde in 1648 de soevereiniteit aan Den Haag en jarenlang hield hij er in Brussel, op kosten van

de gemeente, dure maitresses op na, waarvoor hij de gemeentesecretaris met een zak geld liet opdraven. Zijn onderdanen thuis noemde hij '*het strontvolk van Gemert*'. Het is allemaal in processtukken vastgelegd. Eens heeft hij een voerman van een klotkar, die niet snel genoeg zijn hoed afzet voor 'zijne hoogheid', in elkaar laten ranselen. En de Gemertse advocaat die het voor het slachtoffer opneemt die kon daarna maar beter uit Gemert verhuizen. Het moge duidelijk zijn waarom bij dit hoofdstukje 'vlegelcommandeur'

in de aanhef staat. Wanneer 'deze vlegel' op 31 juli 1655 in Den Haag overlijdt sturen ze zijn lijk naar Gemert waar hij in het priesterkoor van de kerk wordt begraven. Alle inscripties op zerken van commandeurs zijn beschreven alvorens ze in het begin van de negentiende eeuw uit de kerk te verwijderen, maar niet die van commandeur van Hoensbroek. Ze hebben het hier gewoon verdomd om op zijn zerk iets tot zijner nagedachtenis te zetten.

20. Residentie op tafel en gijzelstenen in plaveisel

Doe het maar eens na! De residentie op tafel! (foto Paul Verhees-FEGG)

RESIDENTIE VORSTENDOM GEMERT ANNO 1700.
ROMEIN DE HOOGHE

Het jaar 2013 is het jaar van de metamorfose van het Ridderplein. Ook Gemert Vrijstaat is enthousiast en dat niet alleen vanwege de nu zo in het oog springende locatie van de 'Losbol'. Omdat de kasteelplannen almaar opschuiven willen we een aanvankelijk in het kasteelpark gedacht project nu op het Ridderplein uitvoeren. Een panoramatafel met een majestueus gezicht op Gemerts kasteel anno 1700. Op 21 april 2014 (Tweede Paasdag) wordt die pal voor het pand van de VVV, onder grote belangstelling onthuld door de oudste verenigingen van Gemert (Onze-Lieve-Vrouwe Broederschap, Rooj en Gruujn Skut). Het tafelblad is een duurzame uitvergroting van de historische prent van Romeyn de Hooghe uit 1700, die de residentie toont van de 'Vorst en Heer van Gemert'. De tafel is gerealiseerd naar het idee van Gemert Vrijstaat en zij neemt

ook de helft van de kosten voor haar rekening. Jan Overeem (voorzitter Toeristisch Platform Gemert-Bakel) en de Heemkundekring nemen het resterende bedrag voor hun rekening. Niet onvermeld mag blijven de perfecte productuitvoering door Back-to-Back en Jacques van de Vossenberg en de constructieve bijdrage van de VVV.

Intussen heeft de tafel al menigmaal gediend als vertrekpunt voor een rondleiding door Gemertcentrum. Daarbij prikkelt het telkens weer om te kunnen vertellen dat de maker van de indrukwekkende prent in opdracht van stadhouder-koning Willem van Oranje-Nassau ook diens Paleis 't Loo graveerde. Dat ook de residentie-op-tafel een vorstelijke uitstraling heeft, kan iedereen meteen zien.

In samenwerking met Stichting Kruidentuin van Nederland komt het op de kademuur van de (kasteel)buitengracht ook tot een bijzonder kleurig bord "Buitenhof" met een prachtige prent van het poortgebouw van het kasteel en op de voorgrond een kruidentuin. Wellicht is het u niet bekend dat de Soevereine Vrijheer van Gemert in het pestjaar 1636 de financier is van een boek over "de kennisse der cruyden tot onderhoude des levens ende tot verlichting ende versoeting". Het staat op het bord!

Al wat langer bestaat het plan om op het Ridderplein iets te realiseren dat herinnert aan de dramatische gebeurtenissen van 11 mei 1940. Een Duitse Schütze (Emil Hoffmann), twee Gemertse burgers (Bert 'de Paws' Baggermans 63 jaar en Nico van Vugt 11 jaar) en een Nederlandse sergeant (Paul van Oostveen) laten hier het leven. Zo'n 500 Gemertse gijzelaars maken

dat van heel nabij mee. Herdenkingsstenen in het plaveisel - ook voor de Duitse soldaat - is het idee. Passend in de trend om ook stil te staan bij Duitse slachtoffers. Indachtig ook de tekst op het oorlogsmonument 'Namen zijn mensen...'. Maar daar blijkt toch niet iedereen gelukkig mee. Na overleg met het 4-mei-comité en de daarin vertegenwoordigde Vereniging van

oud-militairen zijn vier van de vijf stenen gelegd, terwijl die van Soldaat Hofmann vooralsnog in de Heemkamer blijft. 'Vrijstaat' wil geen gedoe. Het is de bedoeling een onderzoek in te stellen voor een helder antwoord op de vraag 'Wie was deze jongeman?' Zijn laatste woorden waren 'Mutti, Mutti...'

21. Edelman Rutger van Gemert

Als ridder van de Duitse Orde kan de edelman Rutger van Gemert (ca. 1150 – ca. 1220) worden gezien als grondlegger van 'Gemert Vrijstaat' dat zo'n zes eeuwen lang als een zelfstandig staatje het hoofd weet te bieden aan de 'grootmachten' daaromheen. Wanneer Toon Grassens om gezondheidsredenen moet stoppen met beeldhouwen schenkt hij zowel een mobiel beeld in polyester van onze edelman alsook een 'halfaf'-loodzwaar granieten beeld (een 'Unvollendete Grassens'). Beide beelden hebben zich in het Gemertse al gepresenteerd. De mobiele Rutger duikt overal op, hij heeft zelfs al gestaan in de heemkraam op de jaarmarkt. Maar zijn thuis is de serre van het gemeentearchief in de Ruijschenberghstraat vanwaar hij alles in de gaten houdt. De granieten 'Unvollendete Grassens' is tijdelijk gestald in de gemeentetuin aan de entree van de wintertuin maar het is de bedoe-

ling dat die straks wortel schiet in zijn 'eigenste' Ridder Rutgerlaan.

Pas in 1986 is zijn naam komen bovendrijven als fundator van de Commanderie Gemert. Edelman Rutger van Gemert, lid van de Duitse Orde, "*den welken ons gelaeten heft dat Goed van Gemert*", zo luidt de middelnederlandse vertaling van een in het latijn gestelde inschrijving in het perkamenten *Alde Anniversarienboek van Biesen* dat berust in het Deutsch Ordens Zentral Archiv te Wenen. In 1172 moet deze Rutger al volwassen zijn geweest, terwijl zijn overlijden vóór 1220 gedateerd kan worden. Gelet op alle inschrijvingen moet hij in die vroege periode van het ontstaan van de Duitse Orde één van de weinige edellieden onder de fraters van de Duitse Orde zijn geweest, hetgeen wijst op een zekere kwaliteit binnen die organisatie. Welke blijft de vraag. Uit

die vroege periode bestaan slechts heel weinig bronnen. Maar de boven water gekomen fundator van de Vrije Commanderij is voor de vroegste geschiedenis van Gemert van wezenlijk belang. Een uitgangspunt dat vastigheid biedt. Een gegeven ook dat beeldhouwer Toon Grassens al meteen in de jaren tachtig van de vorige eeuw inspireert om in zijn spaarzame vrije uurtjes deze 'grote zoon van Gemert' levensgroot te modelleren in een vroeg dertiende-eeuws harnas. Hij maakt het beeld van polyester met de bedoeling het te zijner tijd te laten dienen als model voor een te maken beeld in graniet. Maar ook het kunststofbeeld bewerkt Toon zodanig dat het een uitstraling krijgt van een stenen beeld van een kleine duizend kilo. In de zomer van 1996 verrast Toon de archeologen en een groot belangstellend publiek door zijn mobiel ridderbeeld kant en klaar te zetten boven op de berg naast de opgravingen van het Hooghuis, zodat Rutger

Edelman Rutger van Gemert (foto Adri van Daal-FEGG)

van Gemert alles in de gaten kan houden van wat er van zijn adellijke familie allemaal wordt opgegraven...

Opmerkenswaard is het dat beeldhouwer Toon de edelman Rutger van Gemert heeft opgesteld achter een fors wapenschild van de Duitse Orde waarop hij heel symbolisch een hartschild heeft aangebracht met het familie-wapen van de aloude Heren van Gemert. Het mag wel eens gezegd worden: Atelier Agrass is altijd tot in detail 'betekenisvol'.

Hierna volgt beknopt iets over het ontstaan van de Gemertse 'status aparte': Het soevereine Gemert moet zijn voortgekomen uit allodiaal bezit van de adellijke familie Van Gemert. Een allodium duidt op grondbezit waarover het bezitsrecht absoluut is. Iedere vorm van vruchtgebruik of rechtspleging binnen een allo-

dium hoort toe aan de bezitter. Veel allodia vinden hun oorsprong in een rijks- of koningsgoed, dat door de vorst wegens bewezen diensten aan een trouwe vazal wordt geschonken, waarbij het statuut van allodium ten eeuwigden dage gehandhaafd blijft. In wezen hoort het allodium ook niet meer tot het vorstendom waaruit het is voortgekomen. *'Boven een allodium staat alleen God en de Zon'*. Hoe de familie Van Gemert aan het allodium-Gemert is gekomen, is onbekend.

Het edele hoofd van de 'Unvollendete Grassens'

22. Ten slotte

Uit de koker van Stichting Gemert Vrijstaat is veel tot stand gekomen in samenwerking en in goede verstandhouding met derden. Steun van particulieren en de gemeente zijn daarbij van groot belang geweest. Uitstekende contacten zijn ook opgebouwd met bijv. Zorgcentrum Ruijschenbergh en met Goed Wonen. Na de terugbezorging van de weer gave Elisabeth komt op een muur in het restaurant van Huize Ruijschenbergh een gedicht in het Gemerts dialect: Het Vêldboekèt.

En wat de woningbouwvereniging aangaat: de herplaatsing van de eerste steen van het voormalige Gasthuis is al ter sprake gekomen. Bijzonder en direct in het oog springend is ook het mysterieuze gele kunstobject voor het kantoor in de Drossard de la Courtstraat. Door plaatsing in de as van de nieuwe straat “Standaardmolen” is het vandaaruit ook een blikvanger. Goed Wonen ziet het van meet af aan wel zitten: kunst van Gerard van Lankveld: “Goed Wonen à la Rietveld”. Zij weet ook raad met de op verzoek voor appartementencomplexen aangeleverde namen: Insulinde en Nusantara (Indiëplantsoen), Molenaar (Peperbus), Schoutenhuis (Groeskuilenstraat) en Merlettenhuis (Einattenhof) en Goed Wonen zorgt er voor dat bewoners en bezoekers in de entreehal van de appartementengebouwen *meepesant* worden geïnformeerd over de historische achtergrond van de namen.

In 2014 komt het ook tot een beeldrelief van Macropedius (van kunstenaar Maria Rijkers). Het staat in een lege nis boven de voordeur van een vrijstaand huis op de hoek van het Macropediusplantsoen.

Stimulerend en hier vermeldenswaard is de

activiteit die *Stichting Kruidentuin van Nederland* heeft ontplooid in het verlengde van het door de heemkundekring bij de gemeente aangekaarte gemeentelijk luikenproject. Met een kleine stimuleringssubsidie weet ‘Vrijstaat’ zelf twee pandeigenaren te bewegen de luiken aan hun huis te voorzien van een wit-zwarte zandloper en we vinden de gemeente bereid dat te doen met het nonnenpoortje in de kloostermuur tegenover Mariënburg. Maar dankzij de activiteit van Stichting Kruidentuin van Nederland is dit wit-zwarte logo pas echt karakteristiek geworden in het Gemertse. In een luttel aantal jaren least de stichting zo’n 1000 kruidenbakken aan inwoners en bedrijven. Allemaal voorzien van die uniforme zandloper. Geweldig!

We verwerven de eerste steen van de kiosk anno 1936. Een fragment van de grafzerk van de eerste rector van de Latijnse School uit het jaar 1624. Alphons Arts restaureert voor ons (pro Deo) twee grote schilderijen van de plaatselijke negentiende-eeuwse portretschilder Nicolaas Winteroy. Alphons hebben we vorig jaar gevraagd om het uit 1904 daterende bijzondere dorpsgezicht van ‘De Mortel met twee kerken’ te verbeelden. De uit 1848 daterende eerste kerk van De Mortel is pas gesloopt nadat in 1904 de huidige kerk is ingewijd. Van De Mortel met twee kerken is geen afbeelding bekend. Maar die bestaat nū wel. Het is de bedoeling dit kunstwerk in de herfst van 2016 in bruikleen aan te bieden aan de dorpsraad De Mortel voor een publieke plaats in de dorpskern.

Ten tijde van het vertrek van de paters van de Heilige Geest uit Gemert (2011) portretteert Piet Kuppens op ons verzoek Charles Luttenba-

't Veldboekèt

Gaj béént m'n poslillie èn m'n pinksterbloem
Ge béént alaën 'n alleng bloemebéd
Gaj béént m'n klaprouw èn korrebloem
Ge béént m'n allerskonste veldboekèt

cher met de donjonpoort van het kasteel op de achtergrond. Luttenbacher is in 1914 de stichter van het seminarie van de congregatie.

Van Albert van Boxtel verwerven we tegen kostprijs een door hem naar een origineel uit Museum Boymans-van Beuningen (Rotterdam) geschilderd portret van vice-admiraal Jan van Amstel. Alle genoemde objecten 'verblijven' in de Heemkamer.

Maar er is nog meer: In het kader van het gemeentelijk project 'Vitalisering Binnengebied' komt er een tourniquet in de kloostermuur van Nazareth naar De Stroom, waardoor een wandeling binnen en 'buitenom' de kloostermuur van Nazareth mogelijk wordt. De gevelsteen naast het nonnenpoortje tegenover Mariënburg wordt 'gezoet' en weer leesbaar: Anno 1900 - *Soeur Mère Angela Kemps*. Het curieuze lijkenhuisje van de zusters Franciscanessen wordt van binnen en van buiten opgeknapt als schoolexamenproject en de in deplorabele staat verkerende cementen schedeltjes op de penanten aan de entree van het kloosterkerkhof worden vervangen door duurzamer koppen. Spijtig genoeg is kort daarna de gesmede hofpoort gestolen, het lijkenhuisje beklad en de raam ingegooid. Maar de opknappbeurt heeft laten zien dat het gebouwtje op termijn en binnen een bebouwde en veiliger omgeving straks als curieus monumentje van het uit andere tijden daterende nonnenklooster toch iets te bieden heeft. Voor het interieur houden we 'voor straks' nog iets 'onder de pet'.

In het kader van 'Vitalisering Binnengebied' maakt kunstenaar Hub Clerx een duurzaam uitgevoerd oud schoolbord met daarop in school-schrift het aftelversje *Holleke Bolleke...* dat de geamputeerde achtergevel van de Komschool

aan de Komweg een stuk minder leeg en doods maakt.

Uitgevoerd in samenwerking met de gemeente is de bijzondere wissellijst (op een zuil) met een reconstructie van het legendarische Slotje in de Deel naar de toestand van rond 1750 (door architect Leo Bekkers met dank aan Jan Timmers). De zuil staat in het plantsoen tussen Het Slotje en de Louis Couperusstraat. Vanuit Deel gaat 'Pad naar het Slotje' er recht op af.

Voor de gevel van Binderseind 2 creëert Toon Grassens een wapenschild (in polyester) van de Orde der Dominicanen die hier in 1639, op de locatie van de villarij, het predikherenklooster bouwt. Later is het klooster gereformeerde kerk, woning van dominee en schoolmeester, doofstommeninstituut, enz. De villarij is van 1908, het gesmede hek aan de straatkant markeert nog het vroegere 'geuzeneiland' in Gemert. Overbuur-kunstsmid René van de Crommenacker smeedt op ons verzoek naar het voorbeeld van de bordjes aan Amsterdamse bruggen nu naambordjes 'Geuzenkerk' en 'Geuzenschool' en klemt die aan het hek van de voortuin.

En heeft u ooit het kleurige en 'zwangere' (keramisch) nestkastje gezien in de archieftuin? Op een kunstmarkt gekocht van Diny Timmers om de uitstraling van de op een kerkhofje lijkende archieftuin om te buigen naar een breder georiënteerde beeldentuin. Toekomstmuziek!?

De lijst van uitgevoerde 'Gemert Vrijstaat Werken' is nu bijna compleet. Uitgebreid onderzoek naar de onmiskenbaar rijke Gemertse heraldiek leidt tot de publicatie 'De handtekening van de Teutonen' (Ad Otten) dat naast ter plaatse ingebrachte adviezen meteen kan worden aangewend bij de dan onderhanden restauratie van het kasteel.

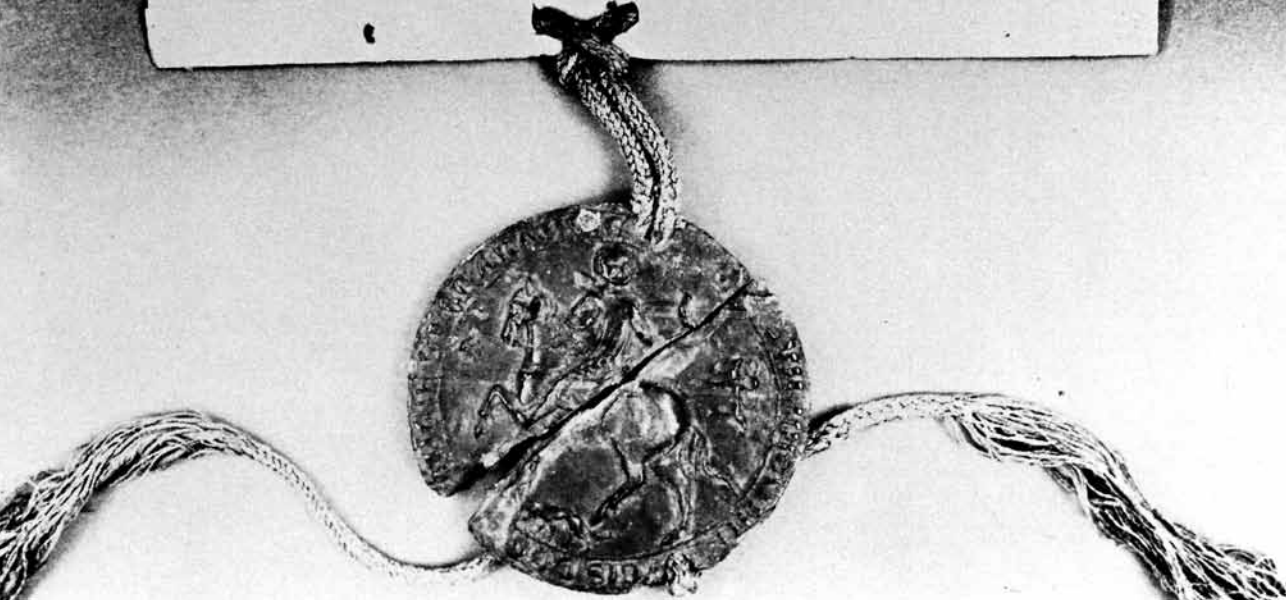
Voor de uit 1714 daterende weefrietbank – op de hele wereld is geen oudere bekend – wordt een plaats gevonden in het wevershuis van het Boerenbondsmuseum. Zes generaties Grassens maakten op deze 'bank' het weefriet, de ziel van

het (weef)getouw, dat erg bepalend is voor de kwaliteit van het weefsel. Of daardoor Gemerts Bont geworden is tot Brabants Bont? Oudfabrikant Felix van den Acker moet er efkes om lachen maar zegt dan volmondig: 'JAAA!'

Oorkonde d.d. 25 maart 1271 uit een archief van 'nationaal belang' (bron: BHIC 's-Hertogenbosch)

Ameyste p[re]sentes l[itte]ras n[ost]ras Johanne[m] de gra[ti]a locharmgie dux et b[ar]o[n]e salutem
in d[omi]no semp[er]n[ost]rum. Cum nos alia iusticia sine bassis nulle de ghemort intelligim[us] ad nos
non p[er]tine[n]t instructe ad hoc p[er] eos quos ad iusticia[m] sup[er] hoc factam deputavim[us] et em-
fimus. Imo ad fratres domus theuonice iherosol[imitane] acq[ue] ad d[omi]n[u]m theodoricu[m] milite[m] de ghemort
p[ro] p[re]sente iuris et bonor[um] q[ue] v[er]it[ate] part[em] optinet in dea villa. nec nos aliquid ius. in dea villa
et domus habere vel aliquas iusticias. nisi forsan nos p[ro] eor[um] impotencia. tamq[ua]m sup[er]ior[um] eor[um]
aducatum duxerim[us] in auxilium eor[um] iuvare. ad quod quidem n[ost]ro assente eorum p[re]s[ent]is filii sine
iusticia sup[er] dictis. novit[ur] s[ed] simplifitas n[ost]ra q[uod] nos p[re]s[ent]is iusticia alia et bassis p[re]s[ent]e nulle.
fractis dom[us] theuonice acq[ue] d[omi]n[u]m theodoricu[m] milite[m] p[re]s[ent]is et hereditibus eor[um] relinquimus absolute et acq[ue]
tam[en] in p[re]s[ent]is p[re]s[ent]is iusticia. eo condito et salvo nob[is] q[uod] ad deam villam cu[m] eis
q[ue] ad eandem p[er]tinent n[ost]ro alium p[er]tinet vel debent aducatum eligi vel assumi aut impo-
dunt p[ro]p[ter] q[uod] nos ac duces b[ar]o[n]e in futurum. Datum apud b[er]icam s[an]c[t]e amica[n]g[ie] d[omi]n[us]
anno eiusdem regis. dicesis. Septuagesimo -

Oorkonde uit 1271, archiefstuk van het jaar! Vorstelijke aanwijzing van: Gemert Vorstendom!

Gemert is in de jongste Bosatlas van de Geschiedenis van Nederland (2011) op 69 kaarten in de periode van 1100-1800 gemarkeerd met een 'status aparte' of als een wit vlekje. De redacteurs weten er niet altijd goed raad mee. Maar iets 'aparts' is buiten kijf. Al jarenlang is in Gemert en ook door ons zelf het vroegere Gemert wel aangeduid als 'Vrijstaat'. Weer anderen noemen het een Vrije Heerlijkheid. Maar dat laatste is sowieso veel te mager want Gemert is een Soevereine Vrije Heerlijkheid en dat komt heel dicht bij een 'vorstendom'. Een paar jaar geleden vinden we een archiefstuk met de tekst dat de landcommandeur van Alden Biesen zich volgens een topjuriest van de Duitse Orde mag beschouwen als "Fürst und Herr" van Gemert. Intussen is er al veel en veel meer materiaal dat in diezelfde richting wijst. Maar cruciaal is de oorkonde van 25 maart 1271. De tot dusver gegeven uitleg dat hertog Jan van Brabant zich daarin uitteefte als 'oppervoogd van Gemert' blijkt niet langer houdbaar. Het is de uitleg van de Staten-Generaal en de Republiek van de Zeven Provinciën wanneer die in 1648 Gemert inlijven. Een uitleg die door 'Hollands-georiënteerde' historici daarna kritiekloos is overgenomen. Na het in 1662 met Den Haag gesloten 'Akkoord' over de Gemertse soevereiniteit leggen oud-Hollands-georiënteerde historici dat uit als een verkoop van soevereine rechten aan de Duitse Orde. Maar laat ons terugkeren naar de oorkonde van 25 maart 1271, die tot voor kort nooit is vertaald. Nieuw is de uitleg: Hertog Jan verklaart in Gemert NIKS te zeggen te hebben, hij erkent

de soevereine eigenheid van Gemert en werpt zich niet op als oppervoogd maar als beschermer. In hetzelfde tijdsbestek doet hij dat ook voor steden als Luik en Aken, in respectievelijk 1271 en 1280. De zogenaamde 'oppervoogd' van Gemert blijkt terug te voeren op een foutieve vertaling c.q. interpretatie van het Latijnse 'superior advocatus'. Precies die terminologie is ook in de oorkonden voor Aken en Luik gebruikt en in die wereldsteden-van-toen krijg je als oppervoogd natuurlijk geen voet aan de grond. Ook al hoor je tot de belangrijkste vorsten van het Duitse Rijk. Maar die laatste kwaliteit komt beide steden wel van pas als het er om gaat die belangrijke in Brussel residerende hertog altijd als 'beschermer' achter de hand te hebben... In Gemert gaat hertog Jan een beetje verder. Hier claimt hij het exclusieve recht van beschermer. Maar omdat hij ook verklaart dat hij in Gemert NIKS te zeggen heeft kan hij alleen beschermen als Gemert daarom vraagt. Dat staat ook duidelijk in de oorkonde. En dat betekent dat ook de zogeheten suzereine macht in Gemert zelf ligt. Met 'suzerein' wordt bedoeld de dominerende staat of vorst.

En waarom we daar nu zo zeker van zijn? Wel, de in het Latijn gestelde oorkonde is door 'buitenstaanders' die 'vanalles' beweren of beweerden nooit vertaald. Volstaan is altijd met een beknopt, telkens gekopieerd, en zoals nu blijkt onjuist regest, dat iedereen op het verkeerde been zet.

In 1975 vertaalde Harry Pennings, leraar Latijn en conrector Latijnse School, voor het eerst de

akte. Vervolgens vindt ondergetekende kort geleden de oorkonden uit Aken en Luik en legt die met de oorkonde uit Gemert ter vertaling voor aan Dr. Frans Slits, ja die! Latinist en classicus. Zijn vertaling stemt overeen met die van wijlen Harry Pennings. En met nu de interpretatie van de van Gemert geboortige doctor Frans durft ondergetekende de regesten van alle nu nog steeds 'oud-Hollands-georiënteerde hotemetoten' naar de prullenbak te verwijzen. Gemert van vóór de tijd van Napoleon is van

oudsher, dat wil zeggen voor zover de nu bekende oudste schriftelijke bronnen laten zien, een soeverein én suzerein territorium. Een heus vorstendom! Ook al is het: mini-mini.

P.S. De vertalingen staan op de website www.heemkundekringgemert.nl onder 'bronnen', klik daar op 'Oorkondenboek van Gemert' en scroll naar de oorkonde van 25 maart 1271. Met dank aan Frans Slits en wijlen Henri (Harry) Pennings.

Protakta

Rabobank

commanderijcollege

Drukwerk & Communicatie
weemen

Uitgave, september 2016 - ISSN: 0166-2473

Gemerts Heem tijdschrift met artikelen op het gebied van geschiedenis, archeologie, genealogie, dialect, e.a. van de voormalige gemeente Gemert.

Abonnement € 25,- per jaar (tevens lidmaatschap heemkundekring)
Postadres Pandelaar 95, 5421NG Gemert
Betalingen Op Rabobank Gemert NL54 RABO 0116 1972 26 t.n.v. Heemkundekring De Kommanderij Gemert, onder vermelding van "contributie"
Voor buitenlandse leden IBAN: NL54RABO0116197226 BIC: RABONL2U.
Website www.heemkundekringgemert.nl
Redactie Ad Otten, Kromstraat 6, 5421 XZ Gemert
Rob de Haas, Grootmeestersstraat 29, 5421 KK Gemert
Ton Thelen, Hezelaar 2, 5422 BX Gemert
Jan Timmers, Kromstraat 1, 5421 XZ Gemert
Wim Vos, Louis Couperusstr. 17, 5421 RH Gemert
Simon van Wetten, Kruiseind 22, 5421 ND Gemert
Redactieadres Ad Otten, Kromstraat 6, 5421 XZ Gemert
e-mail: adottengemert@live.nl

Overname artikelen toegestaan, mits bronvermelding

Robert Armand de Haas

de gemeente Gemert-Bakel

elen en Wil van Lierop

Ghemert

9 - 1945

helen (red.)

se gulden

Ad Otten